

Предмет і завдання соціальної психології.

Різне розуміння предмета соціальної психології є передумовою створення різних образів соціальної реальності, різного бачення людських зв'язків і відносин, що засвідчує існування певною мірою різних соціальних психологій.

Предмет соціальної психології. Предмет соціальної психології визрівав тривалий час. У цьому процесі виокремлюють такі періоди:

1. Накопичення соціально-психологічних знань у сфері суспільних і природничих наук (з давніх часів і до середини XIX ст.).
2. Виокремлення соціальної психології із соціології і психології та формування її як самостійної галузі знання (друга половина XIX ст. — початок XX ст.).
3. Оформлення соціальної психології як самостійної науки (20-ті роки XX ст.).

На всіх етапах розвитку соціальної психології існували різноманітні, навіть альтернативні тлумачення її предмета. Так, американський учений Гордон-Віллард Олпорт (1897—1967) вбачав призначення соціальної психології у поясненні впливу реальної, уявної чи передбачуваної присутності інших людей на думки, почуття і поведінку індивідів. Такої ж позиції дотримується сучасний американський соціальний психолог Девід Майєрс, стверджуючи, що соціальна психологія є наукою про те, як люди думають один про одного, як вони впливають один на одного і як ставляться один до одного.

Принципово іншим є погляд на предмет соціальної психології французького вченого Сержа Московічі, який розглядає соціальну психологію як науку про групи та індивіди, що створюють свою реальність (вона, по суті, є їх єдиною реальністю), управляють один одним і формують зв'язки, що їх об'єднують чи роз'єднують.

Тривалий час не було єдності у поглядах на предмет соціальної психології і в колишньому Радянському Союзі. Наприклад, російський психолог, засновник і директор Московського психологічного інституту Георгій Челпанов (1862—1936) пропонував розмежувати психологічну науку на соціальну психологію і власне психологію. Не погоджуючись із таким підходом, відомий фізіолог, засновник рефлексології Володимир Бехтерев (1857—1927) у своїй фундаментальній праці "Коллективна рефлексология" стверджував, що предметом соціальної психології є вивчення діяльності учасників зборів у широкому розумінні цього слова. Власне соціально-психологічні проблеми, на його думку, має вирішувати спеціальна галузь психологічного знання — колективна рефлексология. Колектив він розглядав як збірну особистість, а головною його ознакою вважав спільність завдань та інтересів, що спонукає до єдності дій. Серед соціально-психологічних механізмів Бехтерев виокремлював взаємодію, спілкування, а серед колективних — спадкові рефлекси, настрої, спостереження,

творчість, погодженість дій, зосередження. За його твердженнями, люди об'єднуються в колективи внаслідок взаємонавіювання, взаємонаслідування, взаємоіндукції. Експериментальними дослідженнями впливу спілкування і спільної діяльності на формування процесів сприймання та пам'яті Бехтерев започаткував експериментальну соціальну психологію.

У 50—60-ті роки ХХ ст. було розгорнуто ще одну дискусію, у процесі якої викристалізували три підходи у поглядах на предмет соціальної психології. Вчені-соціологи тлумачили соціальну психологію як науку про "масовидні явища психіки". Представники психологічного підходу вважали предметом досліджень соціальної психології особистість. Третій підхід полягав у намаганнях синтезувати обидва попередні, спираючись на баченні соціальної психології як науки, що вивчає і масові психічні процеси, і стан особистості у групі. Таке прагнення "психологізувати" соціологію та "соціологізувати" психологію нерідко призводило до ототожнення об'єктів і предметів їх досліджень. Інколи воно помітне і нині, передусім у спробах визначити предмет соціальної психології через перелік об'єктів, які вона повинна вивчати. До того ж цей перелік (далеко не повний) ще не вказує на специфіку соціально-психологічного підходу, адже психологічні особливості груп, закономірності поведінки та діяльності у процесі взаємодії з іншими людьми, кооперація, форми спілкування, масові психічні явища тощо можуть бути об'єктом дослідження багатьох наук — соціології, психології праці, психології управління, політології тощо.

У різні періоди розвитку соціальної психології її предметом вважали:

— причинну зумовленість психічного соціальним. Довкола цієї проблематики дискутували вчені у 20-ті роки ХХ ст., що стимулювало розвиток соціально-психологічних досліджень у межах загальної психології та педагогіки;

— співвідношення соціальної (суспільної) психології та ідеології, психології соціальних груп та особистості (традиції, громадська думка, звичаї, інші масові психічні явища суспільної свідомості);

— закономірності поведінки людей, зумовлені їх спільною діяльністю, взаємодією та взаємовпливами. Цей погляд на соціальну психологію, що поєднав психологічний і соціологічний підходи, сформувався внаслідок дискусій про предмет соціальної психології у 20-ті, 60-ті роки ХХ ст. Він засвідчив, що предмет соціальної психології можна визначати, беручи за основу як особистість, так і масові психічні явища. Послугуючись цими критеріями, сучасний російський соціальний психолог Галина Андрєєва предметом соціальної психології вважає вивчення закономірностей поведінки та діяльності людей, зумовлених включенням їх до соціальних груп, а також психологічні характеристики цих груп.

Згідно з першими двома підходами предмет соціальної психології визначали з точки зору психології або соціології. Соціологічний підхід окреслював предмет соціальної психології від "зовнішнього" до "внутрішнього", тобто від суспільства, соціального середовища, групи до індивіда. Прихильники психологічного підходу основою предмета соціальної психології вважають особистість, її психологічні особливості, міжособистісні взаємини.

Визнання того, що соціальна психологія базується, з одного боку, на соціології, а з другого — на психології, не сприяло становленню її як самостійної науки. Пошук нової парадигми у визначенні предмета дослідження триває і нині. Розуміння соціальної психології як проміжної ланки між соціологією і психологією призвело до того, що, наприклад, у США вона функціонує на правах секції Американської соціологічної асоціації і секції Американської психологічної асоціації. Подібна ситуація склалася і в інших країнах. Так, у російській та вітчизняній соціальній психології більшість дослідників розглядають її як науку з подвійним предметом (психологічні властивості людини, що виявляються у взаємодії з іншими людьми; особливості соціально-психологічних процесів і феноменів, котрі породжують ці психологічні властивості).

Таке розуміння предмета соціальної психології потребує уточнення. Тому ці проблеми активно обговорюються вітчизняними та зарубіжними вченими. Цілком раціональними є твердження сучасного російського соціального психолога П. Шихірева, що, незалежно від того, в річищі якої з наук формувалася соціальна психологія, її основу становлять такі провідні ідеї: ціннісне ставлення (оцінка) як регулятор поведінки; форма його існування та способи функціонування; соціальна взаємодія (спілкування) як середовище зародження та існування ціннісного ставлення. І саме в ціннісному ставленні фіксується уявлення людей про те, що існує, чи те, чого вони прагнуть у взаєминах з іншими людьми, групами, суспільством.

Кризові явища в розвитку соціальної психології, що вразили її у 60—70-ті роки ХХ ст., спричинені тим, що надто довго вона була індивідуалістичною, нездатною пояснити соціальну поведінку людей у великих соціальних групах. Так, один із найпослідовніших критиків "лабораторної культури" американської соціальної психології С. Московічі звинувачує її у нездатності передбачити студентські бунти та демонстрації у 70-ті роки ХХ ст., розкрити проблеми соціальної нерівності, політичного насильства, національних і расових конфліктів, соціальної напруженості. Йдеться про наповнення соціальної психології адекватним соціальним змістом, її "соціологізацію", що стимулюється не стільки розвитком теорії, скільки об'єктивними життєвими потребами, необхідністю враховувати людський чинник у розв'язанні суспільних проблем і накресленні перспектив розвитку суспільства. Тому дедалі більше вчених розглядає соціальне (соціальний процес) як спільну зміну людьми свого соціуму, як особливий простір мислення та реальності. А соціальна психологія активно

послугується категоріями "соціально-психологічний простір", "соціально-психологічна реальність".

Соціально-психологічний простір — об'єктивна форма суб'єктивного сприйняття, представленого системою певних оцінок, уявлень та образів; соціальна діяльність людей чи груп, відносини і взаємодія між ними, їхні наміри, позиції і цілі, взаємозв'язки і взаємозалежності.

Соціально-психологічний простір безпосередньо впливає на діяльність людей. Він опосередкований предметним, фізичним середовищем, матеріалізованим простором спільності, її системними властивостями (цілісність, структурність, функціональна однорідність та ін.).

Соціально-психологічна реальність — якісно нове утворення, яке виникає на межі соціального та психічного, має суттєві ознаки кожного з них і в якому важливими є закономірності й механізми взаємозв'язку соціального та психічного, їх взаємодія, взаємозалежність і взаємовплив.

Зміст цієї реальності полягає у психічному відображенні соціальних явищ, в існуванні та регуляції соціального через суб'єктивне, у сприйнятті людиною соціальних відносин і соціальних спільностей.

Окремі соціальні психологи соціально-психологічною реальністю вважають соціальну психіку як сукупність поглядів, намірів, почуттів, думок, що виражають готовність до певних дій. Вона, на їх думку, виникає у процесі спілкування, взаємодії між людьми, пов'язує в єдине ціле елементи індивідуального та соціального за внутрішніми законами соціуму, а тому має щодо індивідів примусову силу. Впливаючи на поведінку індивіда, соціальна психіка приводить її відповідно до вимог конкретної спільності. При цьому вона не є носієм "істини" чи "норм цінності", а лише схваленням або несхваленням групою, прийняттям або неприйняттям певної дії, довіри чи недовіри суб'єкта — носія чи споживача інформації.

Інші вчені стверджують, що для визначення предмета науки необхідно виокремити з реальності, яку вона вивчає, істотне і суттєве, особливу відмінність, яка відрізняє її від іншої науки. З цих позицій соціальну психологію визначають як науку про закономірності становлення соціально-психологічної реальності, її структуру, механізми розвитку та функціонування. При цьому постають питання: Чи існує така реальність? Якщо існує, то в чому полягає її зміст? Що є спільного і відмінного між нею і соціальною чи психічною (психологічною) реальностями, яке місце посідає вона в загальній структурі буття?

Соціальну психологію характеризують як науку, що вивчає конкретні механізми взаємозв'язку соціального і психічного, їх взаємодію та взаємозалежність. Кожне соціальне явище має свій психологічний аспект, що переломлюється через психологічні особливості конкретних осіб і соціальних груп. При цьому психічне

відображення є породженням і наслідком активності людини, яка можлива тільки в процесі реальної діяльності, спілкування, взаємодії з іншими людьми. Відомо також, що психічне існує у формі специфічного суб'єктивного світу людини. Його специфіка полягає в тому, що образи психічної реальності для індивіда відрізняються від явищ зовнішньої реальності, але водночас є для нього цілком реальними утвореннями. Саме завдяки цій реальності, її здатності виявлятися в динаміці психічних процесів, мотивів, предметних дій, станів особистості стає можливим вплив психічного на життя особи, на регуляцію її діяльності та відносин. Психічне є не лише формою відображення соціального, а й засобом його регуляції та існування. Усвідомлення цього дає змогу розглядати соціально-психологічне відображення як відображення психічне. Йдеться про те, що всі соціально-психологічні явища постають у формі психічних (суб'єктивних) образів, переживань, станів.

Соціально-психологічні явища — феномени, що виникають у результаті взаємодії суб'єктів комунікативного процесу (окремих індивідів і спільностей) у певних умовах, відтворюють соціально-психологічну реальність, спонукають і регулюють поведінку людей, сприяють організації різних форм діяльності та спілкування, здійснюють обмін Інформацією і переживаннями.

Основними соціально-психологічними явищами є: спільність, спосіб життя, стереотип, спілкування, конфлікт, настрій тощо. Виникають і поширюються вони внаслідок дії навмисно створюваних (чутки, різноманітні об'єднання тощо) і тих, що виникли й розвинулися стихійно (мода та ін.) механізмів. Універсальними механізмами соціально-психологічних явищ є наслідування, навіювання, зараження, переконання тощо. Соціально-психологічні явища класифікують за змістом (нормальні й деформовані), ступенем стійкості (динамічні — наприклад, різні види спілкування; динаміко-статичні — наприклад, настрої; статичні — наприклад, традиції, звичаї) та ін.

Об'єктом соціально-психологічного відображення є не все довкілля, а тільки те, що пов'язане із взаємодією людей, їх спільною діяльністю. Отже, соціально-психологічне відображення зумовлене появою якісно нового утворення — групового суб'єкта діяльності (соціальної групи, спільності та ін.), що суттєво змінює характер регуляції між людьми, бо взаємодія між ними, їх спільна діяльність неможливі лише на основі інтерсуб'єктивних відносин. У результаті суб'єктивного відображення об'єктивної реальності виникає соціальна поведінка людей, яка завжди потребує координації, розподілу функцій, контролю, тобто повинна функціонувати на основі певних суспільно (спільно) вироблених норм. Соціальне як дія на підставі норм і цінностей реалізується через почуття, переживання, уявлення конкретних людей. Соціально-психологічне відображення є соціальним за змістом і психічним за формою та способом регуляції.

Отже, для уточнення предмета соціальної психології та її місця в системі наукового знання принципове значення має з'ясування співвідношення соціального та індивідуального, оскільки їх інтеграція і виявлення нової реальності є визначальною у розвитку соціальної психології як самостійної галузі знання (рис. 3).

Рис. 3. Предметна сутність соціальної психології

Предмет соціальної психології — вивчення закономірностей і механізмів виникнення, функціонування і вияву реальності, яка формується у процесі суб'єктивного відображення людиною об'єктивних соціальних відносин і соціальних спільностей.

Це визначення охоплює найважливіші сутнісні ознаки соціальної психології:

- особистісні механізми регуляції соціального процесу;
- ціннісне ставлення індивіда до соціального, що дає змогу соціальній психології пояснити поведінку людини в соціальному середовищі, конкретній групі; як її поведінка, що виникла в результаті суб'єктивного відтворення індивідом об'єктивного світу, діяльність впливають на функціонування соціальної спільності, яким є індивідуальний внесок кожної людини у функціонування групи;
- соціально-психологічні чинники, які визначають розвиток активності особистості та групи;
- соціальні спільності, масові явища, які впливають на людину та її поведінку.

Отже, сучасне розуміння предмета соціальної психології не обмежується дослідженням традиційних сфер, а розкриває механізми взаємин на рівні "група

— суспільство", "індивід — суспільство". Це свідчить, що предмет соціальної психології охоплює дедалі ширшу соціально-психологічну реальність, пов'язану із масовою свідомістю і масовою поведінкою людей.

Завдання соціальної психології

Розвиваючись у єдності теоретичних і практичних аспектів, соціальна психологія постійно поглиблює і розширює свій предмет, паралельно розв'язуючи конкретні соціально-психологічні проблеми, тим самим виконуючи різноманітні теоретичні і прикладні завдання:

— розв'язання загальних наукових проблем, пов'язаних із формуванням знань про соціально-психологічну реальність, поясненням процесу суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності, розробленням соціально-психологічних концепцій про взаємодію між людьми та соціальними спільнотами, методологію, методи, способи соціально-психологічних досліджень (соціально-психологічні прояви особистості, сфера спілкування, міжособистісних стосунків та групових процесів, соціально-психологічні явища у макросередовищі та ін.);

— вивчення проблем, пов'язаних зі змінами соціально-психологічної реальності, аналізом шляхів і засобів впливу на механізми її становлення, розвитку та функціонування;

— теоретичне осмислення місця і ролі людини, що розвивається, у суспільстві, яке також змінюється; виявлення конкретних соціально-психологічних характеристик особистості, найпоширеніших її соціально-психологічних типів, комунікативних програм поведінки;

— дослідження відносин і спілкування, у тому числі в екстремальних і конфліктних умовах, а також у зв'язку з утвердженням у соціумі нової системи цінностей і форм власності;

— вироблення теоретичних основ соціально-психологічної діагностики, консультування та надання допомоги.

Які б завдання не розв'язувала соціальна психологія, вона повинна коректно ставитися як до набутків вітчизняної науки і практики, так і до теоретичних та прикладних надбань зарубіжних учених.